

Paul Mirande

**EN AL DE REST IS LITERATUUR**

de geest der letteren in twaalf stellingen

Brussel, 2014.

I.m. Marijn Provoost (1980-2013)



« Que ton vers soit la bonne aventure  
Et tout le reste est littérature. »

Paul Verlaine

## PROLOOG

### IN DEN BEGINNE WAS HET WOORD

Begin 2013 kregen de doemdenkers nog maar eens ongelijk. Het door de Mayakalender voor eind 2012 verwachte einde der tijden had niet plaats. Vulkaanuitbarsting noch vloedgolf brachten de aarde uit evenwicht. De zon scheen flauw zoals altijd rond deze tijd van het jaar in het noordelijk halfrond. En van het zwarte gat in het midden van de melkweg ontbrak voorlopig ieder spoor.

Toch bereikte ons, als een donderslag bij heldere hemel, slecht nieuws. Mijn inmiddels meerderjarig geworden zoon belde me enigszins paniekerig op.

‘Er is iets ergs gebeurd,’ sprak hij met verdrietige, trillende stem.

Ik dacht eerst dat hem iets was overkomen en bestookte hem gelijk met vragen. Had hij een ongeval gehad ? Of was ie van school gestuurd ?

Het duurde enige tijd voor hij over zijn lippen kreeg dat zijn leraar Nederlands, Marijn Provoost, zich op de eerste schooldag van het nieuwe jaar van kant had gemaakt. Ik herinnerde me met de klasleraar van mijn zoon in de marge van het oudercontact een zeldzaam gesprek over de literatuur te hebben gehad. Concreet hadden wij het die ene keer over Herman de Coninck, die begin der tachtiger jaren in een Brussels cultuurcafé uit zijn bundel ‘Zolang er sneeuw ligt’ was komen voorlezen. Dit vers in het bijzonder was me bijgebleven : “Zo lang er sneeuw ligt, is het nooit volledig duister, nee, er is de klaarte van een soort geloof dat het nooit helemaal donker wordt. Zo lang er sneeuw ligt, is er hoop.”

Ik vergat op dat moment dat mijn gesprekspartner nog niet mondig was toen ik het geluk had de Coninck in levende lijve te mogen aanhoren. De heer Provoost was

alleszins blij verrast dat ik dat vers meer dan dertig jaar later nog uit het geheugen kende. Ik stelde hem gerust : alleen verzen van meer dan dertig jaar geleden kende ik nog uit het geheugen, teksten van recentere datum verdwenen meestal – meestal – in de mistige vlakten van de tandeloze tijd.

Daags na het paniekerig telefoontje van mijn zoon bleek de heer Provoost, net voor hij zich verhing, een afscheidsbrief van drie bladzijden te hebben geschreven. Hij was uitdrukkelijk voor iedereen bestemd, ving aan met het gedicht ‘Het dorp’ van Paul van Ostaijen en eindigde met wat hij het ‘magische moment’ noemde, een amper verholten verwijzing naar de ultieme wanhoopsdaad.

Ondanks de schare zowel bekende als minder bekende auteurs die ooit zelfmoord pleegden, was het bij mijn weten de eerste keer dat iemand bewust uit het leven stapte met behulp van de literatuur. Zo schreef hij onder meer : “Wat zou jij doen als je weet dat het je laatste dag

is ? Welke muziek zou je beluisteren ? Welke literatuur lezen ? Wat schrijf je als je weet dat het je laatste woorden zijn ? Als je weet dat dit je enige manier is om uit te leggen waarom je doet wat je doet ? Je was altijd een liefhebber van woorden. Nederlands : onze Vlaamse idiosyncratische uitdrukkingen, geleend van een taal die de onze niet is, maar die gekneed worden en die je laat rondrollen in je mond tot ze precies uitdrukken wat je wil zeggen. Maar nu laten de woorden je in de steek, je grijpt om je heen om enkel lege handpalmen te zien. Daarom steel je woorden van je helden, laat het hen maar uitleggen !”

Ik kon me tot dusver niet indenken dat iemand die van de literatuur hield ook niet zodanig van het leven hield dat een vrijwillige dood gewoon niet in hem opkwam. Want zolang men las, was er toch de klaarte van een soort geloof dat het nooit helemaal donker werd ? Zolang men las, was er toch hoop ?

De politie bestempelde die afscheidsbrief als “zeer algemeen”. De briefschrijver, die zijn daad stelde terwijl zijn ouders in Las Vegas vertoefden, laat in een of andere zin wel doorschemeren dat hij vroeger te beschadigd is geworden om nog geschikt te zijn voor het leven. Wat of wie hem onherstelbaar beschadigde en wanneer dat precies gebeurde, laat hij echter in het duister.

Met die ene zin moeten zowel de politie als familie en vrienden het doen.

En al de rest is literatuur !





## 1. TENSLOTTE IS GOD OOK MAAR OM DAT ENE BOEK BEKEND.

Toen ik, op weg van Las Vegas naar Death Valley, in een groezelige hotelkamer de Bijbel ter hand nam, vroeg ik me plots af waarom God schrijver moest worden.

Die vraag was nooit eerder in me opgekomen.

God schrijver ? Een schrijver was in het Oude Egypte toch ondergeschikt aan de hogepriesters en de farao's, laat staan aan de zonnegod ? Hoe kon God, die samen met Zijn volk het Oude Egypte ontvluchtte, zich tot schrijver verlagen ? Dat leek weinig waarschijnlijk, toch ? Hij nam nooit zelf de pen ter hand. Hij, de Onuitsprekelijke, sprak tot Zijn volk. Meer niet. Maar omdat wat Hij zei werd opgetekend in dat Ene Boek, werd de Bijbel ook Zijn Woord. Hijzelf. Want zoals de aanhef van het evangelie volgens Johannes luidt : 'In den beginne was het Woord. En het Woord was bij God. En het Woord was God.'

Bij lastige of ongewone vragen moet je ook je vraagstelling in vraag durven stellen. Dus vroeg ik me af waarom ik mezelf in godsnaam die ene vraag stelde. Wat was er gebeurd opdat die vraag zich ineens aan mij opdrong ? Wat was de doorslaggevende factor geweest om me iets vertrouwds als het Boek der Boeken plotseling als iets totaal vreemds, in dit geval als een doodgewoon boek, voor te stellen ? Hoe kon ik ineens de inspirator ervan, God zelf, plots als een schrijver zonder meer beschouwen ?

Zo kwam ik ertoe mij de gebeurtenissen voor de geest te halen die me in die groezelige hotelkamer hadden doen belanden.

Ik was Las Vegas die broeierige nazomerdag in een gammele cabriolet ontvlucht. Ik had veel dollars verloren op de eenarmige bandiet, zoals dat type gokkast wordt genoemd, en was richting Death Valley beginnen rijden, de ondergaande zon tegemoet.

Toen ik doodmoe in een onooglijk hotelletje naast een pompstation een kamer boekte, was de zon allang ondergegaan. De flikkerende neonverlichting van het pompstation verhinderde me, door de vuile gordijnen heen, de slaap te vatten. Ik dacht : Dan lees ik maar tot ik in slaap val. Maar ik had geen leesvoer binnen handbereik, zelfs geen krant. Dus neusde ik koortsachtig rond in die karig bemeubelde kamer en vond uiteindelijk in het nachtkastje wat ik zocht. Geen goedkoop pornoblad. Geen schreeuwerig stripverhaal. Nee. Een heus boek. Een dik boek. Een Gideonsbijbel. Op de bijsluiter las ik : “Er wordt wereldwijd meer gereisd en overnacht in een vreemde omgeving. Het overkomt veel mensen dat zij zich in die situatie eenzaam voelen en zich daar van de leegheid in hun leven bewust worden. Dan ligt daar een Bijbel op het nachtkastje of de schrijftafel. Voor velen is dit een eerste kennismaking met Gods Woord.”

Was ik me plots bewust geworden van de leegheid in mijn leven ? Of had ik om het even welk boek ter hand

genomen om me niet eenzaam te voelen ? Of had ik ondanks mijn katholieke opvoeding Gods Woord nooit echt tot mij laten doordringen ?

De hoofdvraag bleef echter : Waarom moest God schrijver worden ? Waarom moest Hij Zich bekend maken via een boek ? Let wel, niet om het even welk boek : het Boek der Boeken ! Waarom had Hij woorden en zinnen nodig om tot de gelovigen door te dringen ? Waarom vertrouwde Hij niet doodgewoon op de natuurkrachten ? Donder en bliksem drukten Zijn toorn toch treffender uit dan pakweg een passage uit Jeremias ?

Vervolgens vroeg ik me af waarom, als God zich dan toch moest openbaren, Hij verkoos dit als schrijver te doen en niet als schilder bijvoorbeeld ? Geven de rotsschilderingen van Chauvet, Lascaux en Altamira – om slechts die drie te noemen – je immers geen goddelijk gevoel van heiligheid ? Als je die figuren in die voorwereldlijke grotten bekijkt, moet je toch concluderen

dat hier een onmetelijke liefde voor de Schepping uit spreekt ?

Tenslotte had God benevens schrijver niet alleen schilder maar ook musicus kunnen zijn. Wie voelt zich na het beluisteren van Bach, Mozart of Beethoven – maar het kan voor mijn part evengoed een dodecafonisch componist of een hardrockgroep zijn – niet in een verheven en dus haast goddelijke stemming ?

Waarom overigens alleen schrijver, schilder of musicus ? Alsof alleen de literatuur, de schilderkunst en de muziek tot de goddelijke sfeer behoren en niet alle klassieke kunsten ! Is het denkbaar dat de Schepper ook geen groot kunstenaar zou zijn, die ten minste alle klassieke kunsten op even sublieme wijze beoefent ? Want waarom zou de Almachtige zich ook niet als choreograaf, beeldhouwer, architect en zelfs filmregisseur hebben geuit ?

God had dus veel meer dan alleen schrijver kunnen worden. En toch richtte Hij zich tot Zijn volk in de eerste

plaats via het schrift, en in dit geval kunnen we zelfs onomwonden stellen : via de Schrift.

Met in het achterhoofd de idee dat godgeleerden tenslotte vooral Schriftgeleerden waren, draaide ik de vraag van de avond tevoren om. In plaats van me af te vragen waarom God schrijver moest worden, vroeg ik me thans af waarom de schrijver God wou zijn.

Ik zag net voor mij de roze, geel en – door de schaduw – grijs gekleurde uitgeschuurde heuvelruggen van Death Valley voor mij opdoemen en bedacht dat dit schouwspel met geen pen te beschrijven was. God zou altijd meer dan een schrijver zijn, een Schepper waarvan de Schepping meer om het lijf had dan het Scheppingsverhaal. Welke schrijver van scheppend proza ook zou zich nooit met God kunnen meten. Er zijn nu eenmaal een heleboel dingen waar geen woorden voor zijn : de horror maar ook de extase, de sfeer op een bepaalde plek en – heel soms – de ziel der mensen en dingen !

Die idee van de schrijver die God wil zijn hebben we overigens niet uit de lucht gegrepen. In de negentiende eeuw bloeide ze nog volop. Zo wilde Gustave Flaubert, de vader van de moderne roman, dat de schrijver zich in een roman gedroeg zoals God in Zijn Schepping : overal aanwezig maar nergens zichtbaar. En na hem riep ook Willem Kloos uit : “Ik ben een God in ’t diepst van mijn gedachten !”

Je kan je de vraag stellen of dat niet wat te hoog gegrepen is. Of de schrijver heus wel God wil zijn en niet louter God spelen. God zijn betekent immers de wereld van planten, dieren en mensen bestieren, terwijl de schrijver veel bescheidener is qua scheppende kracht. Hij kan wel een eigen wereld creëren, maar finaal is het nog altijd een papieren wereld. Wat je niet van Gods Schepping kan zeggen. God spelen, dat is zoals Caesar spelen. Je meet je bepaalde attitudes aan, je kan een bepaalde intonatie aanhouden en een toeschouwer de indruk geven niet alleen Caesar te spelen, maar hem

zowaar te zijn. Uiteindelijk echter, als het doek neergaat, wordt de acteur die Caesar speelt opnieuw een acteur zonder meer. Hij beveelt geen Romeins heir, heerst niet over de wingewesten van Rome en wordt ook niet door een hele schare senatoren op de Iden van Maart neergestoken. Nee. Wanneer de schrijver God speelt, is het hem louter om een wereld, ja een rijk te doen dat, zoals Jezus Christus tegenover Pontius Pilatus benadrukte, “niet van deze wereld is”.

De schrijver, op wie ondanks alles het prestige van de schrijver van het Boek der Boeken afstraalt, weet maar al te goed dat de goddelijke status niet voor hem is weggelegd. Daarom vindt hij het niet beneden zijn waardigheid, in plaats van God te zijn of God te spelen, zelfs al was het maar alleen in 't diepst van zijn gedachten, ten minste diens woordvoerder of vertegenwoordiger op aarde te zijn. Niet meteen Schriftgeleerde, wat toch voor de hand zou liggen, maar veeleer paus of prelaat, in ieder geval iemand met



geestelijke macht. Of hij altijd gelijk heeft of alleen maar zijn steentje wil bijdragen tot het debat, heeft minder belang. Van belang is dat hij, zelfs indien hij vijandig staat tegenover de geestelijkheid, toch de rol van geestelijke vervult. Het doel is weliswaar niet over een gemeenschap van lezers te waken zoals Rome waakt over zijn gelovigen. Nee. Het ware doel is, in plaats van de mensheid alleen maar te beschrijven zoals ze is, haar zaken te kunnen voorschrijven. Een idee, zoals de vooruitgang bijvoorbeeld. Een tendens, zoals de democratisering op welk gebied ook. Een mode, zoals het existentialisme er één was onder impuls van schrijvers als Jean-Paul Sartre en Albert Camus. Een gedragslijn, zoals toen Garcia Gabriel Márquez aankondigde nooit nog één regel te zullen schrijven zolang Augusto Pinochet in Chili de plak zwaaide.

De geëngageerde schrijver – want over hem gaat het hier – legt zijn schrijverschap in de balans in een maatschappelijk debat waar leven en dood op het spel

staan. Net als iedere burger, maar een met een geestelijk aura, neemt ie een standpunt in voor of tegen die of gene revolutie, voor of tegen die of gene oorlog, voor of tegen die of gene praktijk, voor of tegen die of gene straf.

Lang niet iedere schrijver maakt de overstap van het zuiver beschrijven naar het verkapt voorschrijven. De verleiding is echter altijd aanwezig. Vooral in halszaken en levenskwesaties zal de geëngageerde schrijver het moeten opnemen tegen tradities en autoriteiten.

Eén voorbeeld zal volstaan : dat van Victor Hugo, benevens Honoré de Balzac en Gustave Flaubert, de Franse negentiende-eeuwse schrijver bij uitstek, die zijn rijke carrière aanving met een tegen de doodstraf gerichte roman, 'De laatste dag van een veroordeelde'.

Het is Hugo's derde roman, op minder dan twintig dagen geschreven en meteen na de eerste uitgave in 1829 bedacht met twee herdrukken. Ondanks de verwijzing naar één enkele dag in de titel, beschrijft Hugo de laatste dagen van een niet nader bij naam genoemde ter dood

veroordeelde. Zijn misdaad wordt wetens en willens verzwegen, evenals zijn motief, maar voorts wordt de lezer geen enkel detail van zijn gemoedstoestand tussen zijn veroordeling en zijn executie bespaard. In het voorwoord neemt Hugo duidelijk stelling maar in de roman zelf beperkt hij zich tot beschrijven. Weliswaar schrijft hij dat hij hoopt dat diegenen die hem zullen lezen zullen nadenken over de zin en onzin van de doodstraf, maar het blijft bij die ene passage. In zijn cel treft de ter dood veroordeelde de in de muur gegrifte boodschappen van zijn voorgangers aan. Hij maakt mee hoe de dwangarbeiders op transport worden gezet. Tijdens zijn proces had hij zijn advocaat voorgehouden dat hij duizendmaal verkoos geëxecuteerd te worden dan op transport te worden gezet. Ieder ogenblik gebeurt er wel iets. Het meest emotionele moment heeft plaats wanneer de ter dood veroordeelde het bezoek krijgt van zijn driejarige dochter. Deze laatste herkent hem niet alleen

niet omdat hij intussen een baard draagt maar ook omdat haar is verteld dat haar vader allang dood was.

Hugo stak zijn intentie niet onder stoelen of banken. Hij voorzag latere versies van zijn dun boekje zelfs van een voorwoord om alle dubbelzinnigheid bij de lezer weg te nemen : zijn beschrijving moest ertoe bijdragen de afschaffing van de doodstraf dichterbij te brengen.

Pas in 1981, het jaar waarin François Mitterand voor het eerst zijn intrek nam in het Elysée, zou de doodstraf in Frankrijk worden afgeschaft. Dit toont meteen ook aan dat een schrijver, hoe talentvol ook, slechts in geringe mate de publieke opinie beïnvloedt. Hugo is zich daar ten volle van bewust. Hij wil alleen de geesten doen rijpen door te beschrijven. Hij schrijft bewust niets voor, ofschoon hij wel duidelijk aangeeft waarheen hij wil. Hij is niet de eerste die zich als schrijver engageert in een maatschappelijk debat. Voltaire voor hem ten tijde van Lodewijk de Vijftiende en Emile Zola na hem ten tijde van de Derde Republiek hebben zich ook in een strijd